

Zaanse Allure

op de Zaanse Eilanden

*Werkcahier van de
Zaanse Hout Academie*

Zaanstad, november 2014

Vooraf

Het project De Zaanse Eilanden kan een nieuw icoon worden in het centrum van Zaandam. Een woonbuurt met een bijna Zaanse verkaveling van sloten en smalle wegen, met een grote diversiteit in vormgeving van de huizen en een sfeer die de Zaanse identiteit pakt, kortom een buurt die nieuwe Zaanse allure heeft.

De Zaanse Hout Academie wil graag aan die Zaanse allure bijdragen. Vanuit de kennis van en liefde voor de traditionele Zaanse bouwkarakteristiek willen wij u aanmoedigen gebruik te maken van de typische elementen die een wijk met een herkenbare Zaanse identiteit gaat worden.

We zijn geen stedenbouwkundigen en regelgevers en we zijn ook geen bewoners/opdrachtgevers of vormgevers/architecten. Wij willen vanuit onze betrokkenheid bij de Zaanse houtbouw aan u, die wel regel- of opdrachtgevers of architecten zijn, inspiratie meegeven die hopelijk straks in de gebouwen en haar omgeving tot uiting komt.

Daarom gaan we hierna heel kort in op de historie die tot de typische Zaanse houtbouw heeft geleid. Als u dat verhaal al kent, sla het gerust over, maar wij denken dat dit verhaal bijdraagt aan het “kennen” en “voelen” van het Zaanse bouwen, zodat er vanuit die basis nog meer ruimte is om te ontwerpen en te vernieuwen.

Daarna noemen we een aantal elementen die in onze ogen van belang zijn voor het creëren van “Zaanse allure”, de Zaanse bouw in een nieuwe vorm. Het zijn de elementen die herkenbaar Zaanse zijn, die terug kunnen komen of waarop kan worden gevarieerd en voortgeborduurd.

Wij hopen met deze publicatie bij te dragen aan het maken van mooie, comfortabele, typisch Zaanse huizen die samen een buurt vormen waar de bewoner zich thuis voelt, die echt in de Zaanstreek past en die het waard is om gezien te worden.

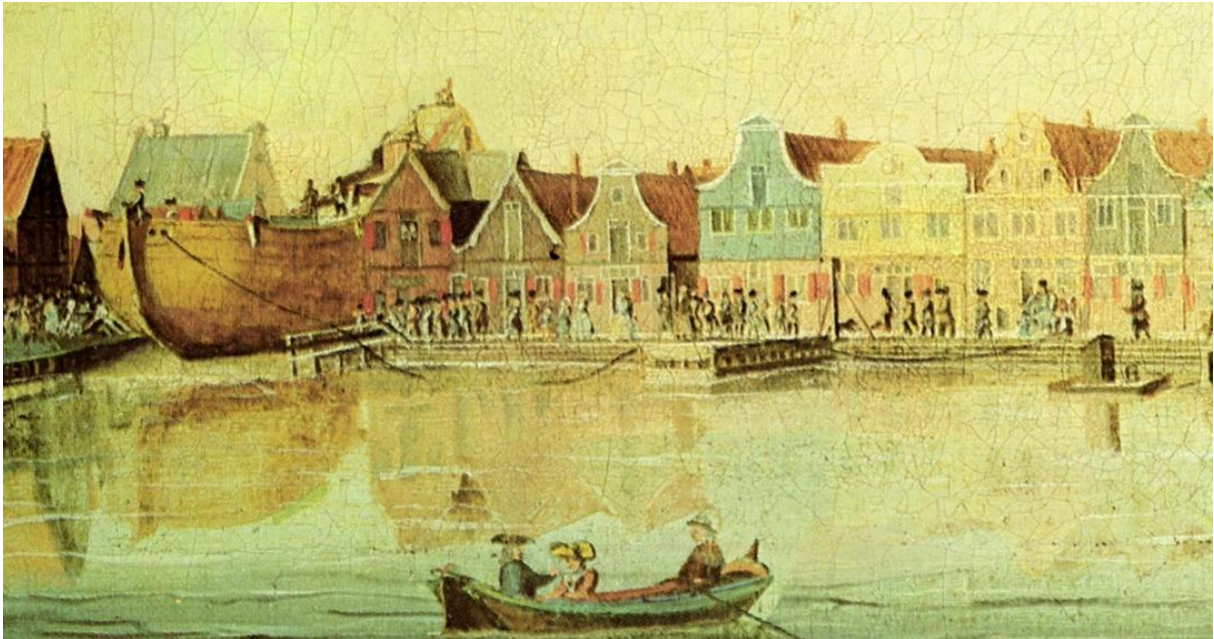
De Zaanse Hout Academie¹

---

¹ De Zaanse Hout Academie (ZHA) is een initiatief om de traditie van de Zaanse houtbouw in stand te houden en te vernieuwen. Binnen de Zaanse Hout Academie bestaan de projecten “Het Oude Bouwen” (richt zich op de traditionele Zaanse houtbouw) “Het Nieuwe Bouwen” (Zaanse bouw die in vernieuwende materialen en vormen voortbouwt op de traditie), “Kenniscentrum” (het verzamelen en -digitaal- toegankelijk maken van kennis over de Zaanse houtbouw) en “Opleiden” (opzetten van cursussen resp. een opleiding voor Zaanse houtbouw).

Hoezo “Zaanse houtbouw”

De Zaanse bouwkunst ging natuurlijk grotendeels gelijk op met de ontwikkeling in heel West Europa. Maar op enkele punten week de bouw in de Zaanstreek daarvan af. Dat hing samen met specifieke Zaanse omstandigheden, vooral in de periode vanaf eind zestiende eeuw tot begin negentiende eeuw.

Hout als bouw materiaal

De Zaanstreek kende in de 17e eeuw een enorme economisch ontwikkeling. Meer dan de helft van alle windmolens in Nederland stonden toen in de Zaanstreek, waaronder 300-400 houtzaagmolens. In de streek was een enorme scheepsbouw (60% van de Nederlandse koopvaardij schepen werd in de Zaanstreek gebouwd). Dit leidde tot een grote vraag naar huisvesting (van werkers) en de aanwezigheid van veel (rest) hout.

Economisch ontwikkeling en sociale structuren

Aanvankelijk was de Zaanstreek arm en kapitaal werd vooral in de productiemiddelen geïnvesteerd. In die tijd werden veel eenvoudige huisjes van hout gebouwd. Toen de rijkdom toenam ontstonden sociale lagen en kwam er differentiatie in grootte, plaats en uitstraling van de woonhuizen. De typische, met ornamenten voorziene siergevels ontstonden, naast de meer functionele houten gevels

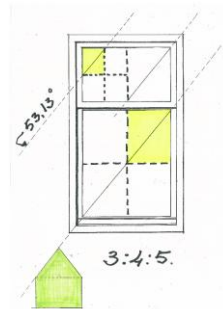
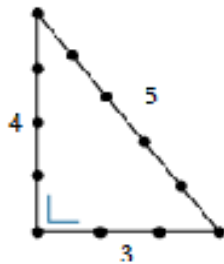
Landschap en grond

Het veen langs de paden in het slagenlandschap stond slechts eenvoudige, kleine, lichte huizen toe, anders zakten ze weg. Pas later, toen de molenaar flink had verdiend, kon hij op de dijk gaan wonen, waar iets groter kon worden gebouwd en zelfs een bakstenen voorzetgevel en een stoepje van hardsteen i.p.v. hout mogelijk werd.

Stand van techniek en kennis

De bouw in de Zaanstreek gebeurde lange tijd overwegend door ongeletterde ambachtslieden. Zij gebruikten een touw met knopen op gelijke afstand van elkaar als meetinstrument. Zo kon de timmerman een exact haakse hoek maken (één zijde 3 knopen, één zijde 4 knopen, de diagonaal vijf knopen; en klaar is Kees). De hieruit voortkomende hoek van 53 graden leverde bij de constructie van het dak een hoge zolder op, wat in deze natte contreien nuttig was voor opslag van goederen.

Constructie en buitenwanden

Uit oogpunt van conservering werden wanden zo gemaakt dat regenwater zo goed en snel mogelijk van het hout af liep. Het stand schot en de getrapte weeg zijn daar voorbeelden van.

Ook de waterborden, makelaars, windveren en goten (met gootklossen) waren belangrijk voor de conserverende constructie. Later werden deze elementen zodanig verfraaid, dat ze bij rijke huizen ook als versierend ornament dienden.

Bescherming en verfraaiing

Hout is kwetsbaar voor weersinvloeden. Aanvankelijk bestond bescherming door conservering met teer (eerst bruine houtskoolteer, later ook zwarte steenkoolteer). Later werden verschillende soorten verf gebruikt. Aanvankelijk in een veelkleurig palet van aardkleuren met groen, okers, ombers en zandkleuren. Het "groen" werd in vanaf de Victoriaanse tijd het beeldmerk van de Zaanse Houtbouw.

Elementen voor een Zaanse allure

Het uitgangspunt is dat De Zaanse Eilanden een project wordt dat inzet op “Zaanse allure”, waarbij het vooral gaat om een diversiteit in vormen en materialen die zijn geïnspireerd op de Zaanse houtbouwtraditie.

Ensemble

Hoewel veel van de stedenbouwkundige opzet al vast ligt, zijn ook hier wel enkele punten die de Zaanse allure kunnen versterken.

Afwisseling in omvang, type en “richting” van de huizen kenmerkt de Zaanse straten en paden. Veel panden staan met de nok haaks op de weg, maar daartussen staan regelmatig huizen met de nok parallel aan de straat. Huizen van één verdieping met dakopbouw (al dan niet met siergevel) staan naast huizen met twee of soms zelfs drie lagen. Een of meer rijke gevels passen naast meer functionele, eenvoudig opgebouwde gevels.

Ook een pakhuis tussen de huizen is veel voorkomend.

Er is geen strakke rooilijn: panden staan aan de weg, of juist “inverdan” (meer naar achter). Tussen de huizen zijn vaak stegen (al dan niet met een poort), of ,nog mooier, een enkele ‘glop’ (open plek tussen een lint van gebouwen).

De weg is klein gedimensioneerd, eigenlijk eerder een pad. Gehoopt mag worden dat bewoners er massaal voor kiezen het parkeren van de auto buiten het eiland in te vullen. Dan kan het pad echt informeel worden gehouden, als plaats om te lopen, te ontmoeten en te spelen.

Zaanse bouw

Een algemeen kenmerk van vrijwel alle Zaanse huizen is de zg. 3-4-5 steek. Deze is terug te vinden in de kozijnen en ramen en in de daken (hoek van de diagonaal resp. dakhelling van 53 graden).

De onderzijde van de gevel (begane grond) kan van baksteen zijn, maar verder overheerst het hout. De getrapte weeg aan zijgevels, rabat voor de voorgevel op de begane grond, staand schot op bijvoorbeeld de verdieping.

En in de voorgevel een puibalk, waarboven de volgende verdieping iets uitspringt en “op vlucht” gebouwd voor een betere afwatering.

De makelaar (gedraaid, gesneden of een van de diverse platte vormen) staat trots op de waterborden en (al dan niet geschulpte) windveren. Parallel aan de nok zijn witte goten, gedragen door al dan niet sierlijk gevormde gootklossen.

Een deel van de huizen is voorzien van pronkgevels in diverse vormen:

Een pand dat t.o.v. het naastgelegenpand iets naar voren staat, kan een overhoeks raam zijn, met daaronder een “buurshoekje”.

Vooraf geen bordestappen, maar simpele stoepjes voor de deuren van hardsteen of van hout die leiden naar een deur waarboven wellicht een deurkalf met inscriptie is ingebouwd.

Mooie elementen kunnen nog zijn:

- Het huis iets boven het maaveld getild, zodat daaronder de (soms zwart gemaakte) bakstenen poeren zichtbaar zijn
- Luiken en gebouwde zonwering als zonnerakken
- Een luchthuis als aanbouw aan de achterzijde, mogelijk tot aan de sloot
- In het interieur de houten gebintconstructie, met (al dan niet versierde) korbelen zichtbaar maken

Ten slotte

Zoals eerder gemeld: we zijn geen regelgevers of ontwerpers. Wij hopen met de hiervoor gepresenteerde woorden en vooral beelden inspiratie te geven voor mooie vernieuwende Zaanse (hout)bouw in een echte Zaanse buurt in de 21ste eeuw².

Het is aan u als opdrachtgevers en ontwerpers om de Zaanse Eilanden vorm te geven. Een goede vorm zal aan de architect bevrediging, beroepstrots en wellicht een goede naam schenken. Aan de bewoner geeft het de trots van zijn nieuwe woning, woongenot en wellicht een hogere waarde van het onroerend goed.

Allemaal leuk en aardig, maar er is in dit geval meer aan de hand: een goede vorm van de Zaanse Eilanden kan bijdragen aan de trots en eigenwaarde van de Zaankanter op zijn streek, op zijn identiteit die met de Zaanse houtbouw vervlochten is geraakt.

Echt wel iets om ons allemaal druk om te maken.

---

² Voor nog meer inspiratie:

- De Westzijderol: <http://archieff.zaanstad.nl/beeldbank/detail?q=westzijderol&page=10>

- Zaanse Gevels, Zaanse Pronk:

http://www.joostdevree.nl/bouwkunde2/jpgv/voorschot_2_zaansegevels_www.dickverroen.nl.pdf

- De Zaanse kleurenwaaier: www.dezaanseeilanden.nl/kleurenwaaier-zaanse-houtbouw.pdf